

A MI TÖRTÉNETEINK

2014 októberében 33 rádiódokumentum-műsor szállt versenybe a berlini Prix Európa médiafesztiválon, 15 országot képviselve, Ausztriától az Egyesült Királyságig. Ezek a programok egyszerre küldenek értéküzeneteket és mutatnak be társadalmi-kulturális hátteret a hallgatók számára. Ezek a narratívák egyfajta társadalmi tükörképet mutatnak – „hangokból”.

A rádiódokumentum sajátos helyet foglal el a médiumfajok között, mert nem fikciós műfaj (nonfiction). Tényeken alapul, személyes tanúvallomások (témoignage), hitvallások, vagyis narratívák sorrendjére épül, amelyeket a szerkesztő fűz össze, sokszor időben, kronologikusan követve egy személyes sorsot vagy társadalmi eseményt. A szerkesztő, a történetmesélő lehetőségei azonban sokfélék. Időben felcserélheti az egyes elemeket, kiegészítheti a hallottakat saját perspektívájával, hozzárendelhet a szereplő szavaihoz archív dokumentumokat, így hitelesítve, megerősítve vagy szembeállítva az elbeszélőt és irányítva a hallgatót, befolyásolva kognitív folyamatát. A szerkesztő a hallgatót érzelmileg is vezeti a történetben, amikor különféle akusztikus elemekkel gyakorol hatást, a történet erejét mélyítve, megerősítve, felnagyítva vagy éppen ellenkezőleg, ironikussá téve a hallottakat. Tehát a szerkesztő a történetmesélő, akinek a perspektívájából látjuk végül az elmondottakat.

Mindez azt jelenti, hogy ez a műfaj egyszerre hordozza a kognitív, racionális elemeket és hatásmechanizmusokat, valamint az affektív elemeket, amelyek a katartikus, művészi hatás elérését szolgálják. Ezért alkalmas olyan elemzésre, amely a műsorokban található értéküzeneteket és az ezen alapuló beszédmodot analizálva felmutathat összefüggéseket.

Ezt a témát az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolájában kutatva jutottam arra a felismerésre, hogy érdemes lenne a hazai műfaji gyökerekig visszanyúlni és a még körünkben aktívan emlékező műsorkészítőket megkeresni.

Jelen dolgozat egyben emlékezés is, mert 2014 júniusában – ahogyan az MTI hírből megtudhattuk – „Nyolcvankét éves korában elhunyt Hegyi Imre karnagy, újságíró, riporter, aki építészhallgatóként az alakuló Állami Népi Együttesbe került, hivatásos énekes volt, majd betanító karnagy harmincöt

éven át. Pászti Miklóssal az első magyar profi oratórium-énekkart szervezte meg. A Magyar Rádióban tényfeltáró, oknyomozó dokumentumműsorokat készített 1965-től. Nevéhez fűződik a *Névjegy* című portréműsor és a Kovalik Mártával közösen készített Húszas Stúdió több ezer, egyórás műsora, a magyar dokumentumműfaj kiemelkedő alkotásai, mint például a Kék vér kutyabőr és a Vállalom”.

Igaz történetet mesélni

E fejezetnek nem célja a Kádár-kori sajtóviszonyok elemzése, hiszen erről már számos kutató publikált releváns elemzést, ezek mind a Médiakutatóban, mind más tudományos kiadványokban elérhetőek. (Szekfü András, Bajomi-Lázár Péter, Sipos Balázs, és még sok más kutató munkájára utalok, akik külön is foglalkoztak a témával.)

A most bemutatandó interjúval azt szeretném bizonyítani, hogy még a korlátozott nyilvánosság viszonyai között is élt az igaztörténet-mesélő újságírói attitűd.

A hazai dokumentumműsorok születéséről ezen túl két okból is érdemes megemlékeznünk.

Egyrészt azért, mert – Hegedűs Istvánnal egyetértve – csekély számú elemzés született az ekkori alkotásokról, másrészt, mert felnőtt egy generáció, amelynek semmilyen emléke nincsen ezekről, ugyanakkor viszont keletkezésük története és az elkészült alkotások ismerete árnyalt képet adhat egy társadalomtörténeti korszakról és annak aktorairól.

„Milyen is volt a Kádár-korszak? Több mint tíz évvel a rendszerváltás után egyfelől primitív, gyakran hisztérikus, sőt álszent antikommunista retorika jellemzi megítélését. Másfelől leginkább az első szabadon választott parlamenttel és kormánnyal szemben érzett kiábrándulás nyomán elterjedt a hetvenes évek iránti nosztalgia. A legfeltűnőbb jelenség mégis a pártállammal, a puha diktatúra gépezetével foglalkozó művek, elemzések viszonylag csekély száma – ellentétben például a németországi hatalmas irodalommal –, és a gyors felejtés. Kissé fontoskodva még azt is hozzátehetjük ehhez a megállapításhoz, hogy közben felnőtt egy új nemzedék, amely számára az egykori létező szocializmus már csak történelem” (Hegedűs 2001).

Szekfü András felteszi a kérdést, hogy „Válhatott-e a Magyar Rádió a társadalmi nyilvánosság szférájává, ha fennállásának legnagyobb részében közvetlen politikai befolyásolás alatt működött? Szigorú kritikai megközelítésben a válasz csak negatív lehet: nem, ez nem a nyilvánosság, legfeljebb annak egy manipulált formája, inkább káros, mint hasznos. A valóság azonban ennél bonyolultabb volt” (Szekfü 2007:103). Ennek a bonyolult folyamatnak a megértéséhez nyújt adalékot számunkra az egyik legfontosabb aktor.

A hazai dokumentumműsor-műhelyt a Magyar Rádió *Húszas stúdió* című műsora jelentette, a Hegyi Imre, Kovalik Márta szerkesztőpáros évtizedekig tartó munkájával. A dokumentumműsor-készítés egyik motorja – talán még inkább, mint az egyéb műfajoknál –, az alkotók szakmai ethosza, hivatástudata, amely az effajta alkotómunka során nélkülözhetetlen.

Kovalik Mártával 2014 júliusában interjúztam, azzal a szándékkal, hogy információkat kapjak, mit jelentett a hetvenes években ennek a típusú műsornak a megjelenése a Kádár-korszak nyilvánosságának terében. A diktatúra idején nem születhettek ilyen műsorok, az „enyhülés” idején kezdődött a műfaj „revitalizációja”. Azt a kort, amelyben a Kovalik–Hegyi alkotópáros dolgozott, vagyis a késő Kádár-kori időszak médiakörnyezetét így írja le Sipos Balázs:

„Dolgoztak újságírók, szerkesztők (és volt a hatalomban néhány olyan politikus), akik arra törekedtek, hogy a médiában egyre több mindenről lehessen beszámolni – akár olyan eseményekről, véleményekről is, amelyek sérthetik a hatalom vagy egyes csoportjainak érdekeit. Ők ezt vagy azzal indokolták, hogy „a szocializmus ügyének” mindez nem árt, vagy azzal: tájékoztatni kell a lakosságot, „be kell mutatni a hibákat”. Azaz, (leegyszerűsítve) kétféle újságírói hierarchia alakult ki: egy „hivatalos” (ideologikus, hatalmi normákon nyugvó) és egy szakmai, ami nem volt példa nélküli az államszocialista országokban...” (Sipos 2010:21-22).

Az ezt megelőző időszakra vonatkozóan Bajomi-Lázár Péter *Magyar médiatörténet* kötetében találunk pontos leírást. Amíg azonban a médiapolitikai retorikában csak az 1980-as években tűnt fel a társadalom sokszínűségének „korlátozott mértékben” való megjelenítése, addig a gyakorlatban már jóval előbb megmutatkozott az erre vonatkozó szakmai igény.

„1965-ben kezdtünk el dokumentumműsorokat készíteni. Én 1950-ben kerültem a Magyar Rádióba, március 11-én és 65-ben értünk odáig – a történelmet ismerjük, hogy mik történtek 50-től 65-ig –, amikor már egyre inkább rábízta a szerzőkre, hogy miről beszéljenek, hogyan beszélnek, milyen műfajt választanak mondandójuknak. Ez volt 1965-ben. Szerencsénk is volt, mert a főnökünk hagyott bennünket dolgozni. Ez volt a kezdet kezdete...”.

Erről a jelenségről Sipos Balázs így ír: „A problémák gyakran hívnak életre kommunikációs közösségeket: a megoldásra közösen, azonos módon felkészültek csoportjait, azokat, akik ugyanazt tartják problémának és azonos felkészültségük alapján ugyanúgy gondolják megoldani” (Sipos 2010:10). Ebben a történeti korszakban azonban az azonos felkészültség és a problémák megoldásának azonos módján gondolkodó újságírók a véletlen esetlegeségének köszönhetően találtak egymásra. Maguktól éreztek rá arra is, mit jelent egy történet teljes körű körüljárása, az elmondottakból kiderül, hogy semmilyen előzetes szakmai felkészültséget adó háttér nem állt rendelkezésre, a „pionírok” csak a saját ösztöneik és moráljuk alapján kezdték megtalálni és kialakítani újra a dokumentum-műfaj szabályait.

„Amikor mentek az ötperces műsorok, meg a tízperces műsorok, és a mondanivaló nyújtózodott többre, akkor elhatároztuk – valószínűleg –, hogy többet érnek. Most ezt is meg kell szólaltatni, nem elég a sztorit elmondani, hanem meg kell szólítani mindazokat, akik részt vettek benne. Valószínűleg így indult a dokműsor. Na, most erre vevők voltak a főnökeink is, mert adtak időt, adtak rá időt. És akkor valahogy – a végét mondom, amikor már egyórás műsorunk volt, csúcsidőben. Kossuth rádió, vasárnap 10 órakor. Veszélyes időpont volt, több okból. Én nem akarok visszafelé mutogatni, hogy mi bontottuk le a rendszert, meg segítettünk. Semmi ilyesmi, hanem olyan szempontból volt veszélyes, hogy egy bizonyos szint alá nem lehetett menni minőségileg a műsorral. Ugyanis rajtunk volt a kulturális sajtó. Alig akadt olyan műsorunk, amit az Élet és Irodalom, a kecskeméti Forrás, a Népszabadság, nem tudom én kik mindenkik, ne méltattak volna. És ez egy olyan kötelezettséget rótt ránk, hogy itt nem lehet gagyit csinálni, bocsánat, itt nem lehet akármit dumálni. (Egyébként máshol sem)”.

A vasárnap délelőtti adás valószínűleg nagyobb hallgatottságot jelentett, így több felelősséget is. A szakmai vonatkoztatási csoport megítélése is fontos

volt, nem légüres térben zajlott a munka, hanem a széles nyilvánosságon belül a szakma véleménye is számított. A politikai klíma változásáról pedig az újságírók számára készült – más kutatók által is többször idézett – 1985-ös *Tájékoztatói ismeretek* című kiadvány tanúskodik:

„A tájékoztatáspolitikai – és az egész politika – alapvető érdeke, hogy a gondokról nyíltan írjunk. Természetesen nem hatásvadász módon pánikot keltve, hanem elemzően, a nehéz helyzet okait, előzményeit feltárva, a megoldás lehetőségét is vizsgálva” (Hegedűs 2001).

A Kreol mise története

A 20-as stúdió témái között gyakran szentív társadalmi kérdések bukkantak fel, de ezeket az alkotók evidens forrásokból emelték a műsorba, vagyis személyes információknak jártak utána, nem volt szervezett kapcsolat például egy-egy tanácsi (vagyis önkormányzati) munkatárssal vagy szociális segítő csoporttal.

81-et írunk, harminc valahány éve – az Imi hozott egy marha jó témát, az Erdélyi Tibitől, aki szintén a Népi együttes tagja volt. Mondom, miről van szó? Uszkán megtérítették a cigányokat, nincs többé cigány munkanélküliség, nincs többé „cigánybűnözés”. Egy szekta megtérítette az uszkai cigányokat. Ott a helyünk, Imre! A cigánykérdés akkor is dübörgött, de nem úgy, mint ma. Bár az lenne a helyzet, ami akkor volt, a fekete vonattal együtt, meg mindennel. Irány Uszka! Tél volt, térdig érő hó. Három napig kitelepültünk Uszkára. A cigányoknak volt a falu közepén egy kis imaházuk. Autodidakta módon megtanultak gitározni, és dalokat is csináltak maguknak, mint az amerikai izé, szongok, tudod... a godspelek. Lehet, hogy ott kezdtük az istentiszteleten, és utána leültünk. Először a cigányokat beszélgettünk meg, hogy az egyik fiatalasszony elmondta, hogy „én egy étteremben dolgoztam és loptam, vittem haza a kanalat meg a tányért, meg ami a kezem ügyébe volt”. A másik meg azt mondja, egy férfi, hogy „én a fekete vonattal jártam Budapestre”, tudod, többségükben analfabéta hó-rukk melósok, azt mondja „megkaptuk a fizetést péntek este, de már úgy szálltunk fel a vonatra, hogy tele pia, meg minden, mire hazaértünk mindenki tök részeg volt, nem hozván semmit haza”. Ilyen gyönyörű tájszólások... És akkor a szektavezetőt kérdeztük, hogy mondja meg, hogy mi a titka. Mer előtte a TSZ vezető elmondja, hogy ha a cigány Jóska jön éjszaka ügyeletbe, akkor én nyugodtan alhatok, mer ott semmi baj

nincsen. Hogy elmondták az iskolák, a falu vezetői és a cigányok, hogy azelőtt mér nem így volt? Aszongya, azelőtt még a templom lépcsőjéről is elzavartak bennünket. Mondják a cigányok. Megszólaltatjuk a református tiszteletes urat, a tészelnököt, a tanácselnököt, a falu úgynevezett értelmiségijeit, a papot, mindenkit, hogy hogy lehet urak, hogy önök semmit nem tudtak csinálni. Hogy lehet ez uraim? És akkor jött a vezető, akinek nagyon furcsa neve volt, de zseniális fickó volt, már meghalt. Úgy hívták, hogy Kopasz Jenő. Kopasz Jenőt kérdeztük, hogy magát hogy hagyják itt működni? „Úgy, hogy a Szabad Egyházak Tanácsától”, ami akkor létezett, „van engedélye”. Milyen szekta? És akkor elmondta, hogy miféle szekta ez. Minden duma jött, hogy külföldről kapnak segítséget, a cigányokat ezzel lehetett megtéríteni. Mondtuk, hogy ez nem elegendő indok nekünk. A Kopasz Jenő azt mondja, hogy „Embernek kellett őket nézni. Én nem csak azt mondtam, amikor jött az imaházba, hogy drágám, menjél haza, mosd meg a kisgyermeked arcát meg a kezét és a legszebb ruhát add rá, mert ez itt a ti templomotok, tisztán gyere ide. Vagy amikor jött, hogy Kopasz testvér, elromlott a mosógépem. Akkor megfogtam a mosógépet, bevitettem Fehérgyarmatra, megcsináltattam. Minden gondjukban részt vettem, nemcsak arról van szó, hogy azt mondjuk nekik, hogy embernek nézzük őket, hanem a mindennapi nyomorúságukban is részt veszünk...”. És akkor bibliai idézet, hogy „Menj a sövények mentén, keresd meg őket...” Gyönyörű...”

A következőkben kiderül a műsorkészítők percepciója a történetről (vádirat a magyar állam ellen), a „kézi vezérlés” módszere és a késő Kádárkori megoldás, „vissza a szekrénybe”, ki a szekrényből... vagyis az ortodox, illetve reform szemléletű irányítás közötti huzavona, és a végső, egyházügyi hivatali döntés után elinduló műsor sikere.

„...Elkészül a műsor, azért lett Kreol mise a címe, mert a Hegyi Imre zeneileg is olyan nagyon képzett volt, amikor cirkáltak Dél-Amerikában, tudta azt, hogy meg kell venni egy lemezt, még akkor sehol nem volt az uszkai műsor, egy Ariel Ramirez nevű szerzőnek egy Kreol mise című lemezét. Hazahozta és azon valami csodálatos indián dalok szólalnak meg, ugyanolyan indítatással, mint az uszkai amatőr cigányok. És akkor elkezdtük a műsört idehaza szerkeszteni, ami egy vádirat volt a magyar állam ellen (kiemelés S.J.), amelyik öt lépést nem tudott előremenni a cigánykérdésbe, és a cigánykérdést ebbe a hülye társadalomban megoldotta egy szekta. Na, most mi történt a Rádióban? Nagyon izgalmas lesz. Meghallgatja X elvtárs, nem mondom a nevét, akivel, Isten áldja meg haló porában, 25 évig dolgoztunk, aszondja „Nem képzelitek, hogy ez leme-

bet?“. Mondtuk, mér nem? „Hát hogy képzelitek ti azt, hogy a szekta megoldja“, azt nagyon jól érzékelt. Kész, be a szekrénybe. Össze voltunk omolva, dolgoztunk három napig odakint, három hétig itthon, kész, vége. Gabi volt a rovatvezetőnk, imádom a Gabit, azóta is meg azelőtt is, meg minden. Aszondja, Egyházügyi Hivatal. Jön az Egyházügyi Hivatal, minden ilyen műsorhoz... Jön a pasi, „hogy képzeljük, hogy ez a műsor lemehet?“. Vissza a szekrénybe a műsor. Gabi nem nyugodott bele, azt mondta, nincs mese, a pártközpontban van egy egyházügyi felelős, az most ide fog jönni, és ha az is azt mondja, hogy nyet, akkor annyi. Jön egy ilyen középtermetű, rettentően szimpatikus, ekkora nagy kékszemű, láttál már olyan kék szemet, ami úgy világít, hogy valami, és azt mondtam, hogy az az ember, akinek ilyen szeme van, annak köll, hogy füle is legyen, az Isten áldja meg. Meghallgatja ilyen pókerarccal a műsort, és azt mondja „Mi ezzel a probléma?“. Osztt elkezdődött a Kreol mise diadalútja is”.

Az elmondottak utalnak arra az értelmezésre, amelyet Szekfű András így ír le: „A Magyar Rádióban olyan szakmai kultúra és normarendszer alakult ki, amely kifejezetten a teljesebb nyilvánosság irányába mutatott” (Szekfű 2007:104).

A 20-as stúdió témái, a 70-es évek Magyarországa

A dokumentumműsor-témák közül néhány, amelyek rövid tartalmát a műsorújság alapján ismertettjük. Ezek a hetvenes években született történetek pontosan megmutatják, milyen kérdések feszegették az akkori magyar társadalmat.

Elhagyott szakmák, gazdátlan diplomák

„A műsor riportere arra keres feleletet, ki miért fordított hátat tanult szakmájának, választott hivatásának. Heverő bizonyítványokba lapoz bele, elfelejtett gondolatok és mozdulatok után kutat. Milyen indítékok készítenek arra fiatalokat, hogy többéves tanulás eredményét veszni hagyják? A hiba mindig bennük keresendő-e, vagy objektív okok is közrejátszhatnak kényszerű döntéseikben?” (1971)

Ki a szegény, ki a gazdag?

„A címben feltett kérdésre nehéz kapásból válaszolni. A kérdés ui. további alkérdésekre bomlik:

környezete, életvitele, vagy a maga igényei szerint gazdag-e valaki? Tehát sokfajta „gazdagság” – és sokfajta „szegénység” létezik. A műsorban megjelenik a gátlástalan svihák, a gazdag, aki belső igényeit tekintve szegényebb, mint a templom egere, a megelégedett, a normák szerint „hajtó”, a máról holnapra élő, a kicentizett világnézettel egzisztáló, a gazdagság után sóvárgó, s a józan fiatal, aki az anyagiakat magasabb rendű célok elérése érdekében szerzi meg”. (1971)

Zsákutcában...

„A műsor hőse egy 19 éves békéscsabai fiú. Jóvágású, jóeszű gyerek. Ezenkívül azt kell még tudni róla, hogy hosszú évek óta – nem csinál semmit. Nem tanul, nem dolgozik, él bele a világba. Szabadnak hirdeti magát, és közben rabként járkal egy zsákutcában. Ki a felelős J. Zoltánért? Lehet-e egyáltalán valakit rajta kívül felelősségre vonni? Merre van a zsákutca kijárata?” (1972)

Fiatal gyámok

„Szülő, gondviselő... Ez a két szó gyakran kerül egymás mellé okiratokon, tárgyalótermekben, gyámhatóságon, nem egyszer kérdő hangsúllyal... A kérdést az élet teszi fel olyankor, amikor a gyerekek árván maradnak, akár úgy, hogy a szülők elhalnak, akár úgy, hogy alkalmatlanná válnak a nevelésre. A műsor olyan fiatalokról szól, akik vállukra vették a szülő, a gondviselő terhét, hogy a csonka család ne csonkuljon tovább”. (1976)

Tettének oka ismeretlen?

„1976 májusának végén, egy vasárnap délelőtt, a nagymise ideje alatt, házuk kertjében felakasztotta magát fiatalos K. József. Mire édesanyja rátalált, már beállott a halál. 15 éves volt. Tettének oka ismeretlen. Az ismeretlen ok nyomába szegődik a műsor, a hallgatás bástyái mögött kutatva, azok között, akik közösen szemlélték környezetük életét”. (1977)

Diploma és műveltség

„Újsághír: »A műveltségeszmény napjainkra érvényes helyzetét vizsgálta egy szociológus mun-

kacsoport Bács-Kiskun megyében.« – A műveltségi szinttel, a műveltségismény változásaival kapcsolatos kérdések nemcsak Bács-Kiskun megyében, de szerte az országban, sőt a világban is szenvedélyes vitákat kavarnak. Reál vagy humán műveltség? Szektál-e, alakít-e az élet, az információ-robbanás a százados modelleken? Mit mondhatna Földünkről egy mai magyar diplomás egy idetévedő Mars-lakó kérdéseire? Pythagoras tételét vagy a IX. szimfóniát, a piramisokat vagy a rakétakilövőket, Shakespeare-t vagy Sabin professzort kell-e emlegetnünk, ha világunkat és emberi mivoltunkat akarjuk kifejezni? Mít ismerjen a Föld-lakó? Műveltség-e, amit hozdoz? Művelt-e egyáltalán?» (1976)

Feladták...

„Minek fejezzem be az általános iskolát? Elmegek segéd munkásnak, megkeresem a havi 3-4 ezret. « Így kezdődik a műsor. Itt akár be is fejeződhetnék, de csak akkor, ha az államot csupán gazdálkodó szervnek, az embert pedig pénzkereső automatának tekintenénk. Magyarországon minden gyermeknek el kell végeznie az általános iskolát. Nemcsak azért, hogy ügyesebben forgassa a szerszámot, hogy több forint csörögjön a zsebében. Jussolnia kell az örökségből, amit ha megkap, több lesz általa. A műsor azokról szól, akik „feladták”, és azokról, akik ebbe nem nyugodhatnak bele”. (1974)

Nemzetiségi fiatalok

„Hazánk területén nagyon sok olyan állampolgár él, aki nemzetiségét tekintve nem magyar származású: németek, szlovákok, románok, szerbek, horvátok s egyéb délszlávok – közöttük természetesen sok fiatal is. A műsor azt szeretné bemutatni, hogyan élnek, tanulnak, dolgoznak, hogyan ápolják anyanyelvüket, kultúrkincsüket ezek a fiatalok”. (1974)

Lakbelye: munkásszállás

„Budapesten közel 31 ezer ember él otthonától távol, építőipari munkásszálláson. Állványozók, vasbetonszerelők, ácsok, kubikosok serege indul útnak reggelente ezekről a szállásokról, hogy munkájuk nyomán lakótelepek, ipari üzemek, metróvonalak épüljenek. Hogyan élnek a munkásszállón?

Otthont találtak-e otthonuk helyett? Hogyan tud megférni egy fedél alatt a 15 éves kamasz a 70 éves szakmunkással, milyen álmokat dédelgetnek a „két-konyhás” életet élő asszonyok és férfiak? Ilyen kérdésekre keres választ a műsor”. (1974)

Örökség a cigánysorból

„Véletlenül került reflektorfénybe, mindvégig tiltakozott, hogy életéről, múltjáról, álmairól beszélnie kelljen. Élete a recski cigánysoron indult, most a Rákóczi-telep sajátépítésű házai közt zajlik. Szajkó János, a recski kőbánya törzsgárda dolgozója küzdelemben győzte le a beidegzettségeket, régi és új környezet béklyóit – s önmagát. A műsor nyomába szegődik Szajkóék életének”. (1974)

A témák, mint a cigányság ügyei, a közöttünk élő arisztokraták, a szegénység megjelenése, az oktatásügy kérdései, a munkásszállások világa, egy állami gondozott fiatalember sorsa, aki az anyját keresi és végül meggyilkolja, megannyi, politikailag „népszerűtlen”, de a társadalom számára fontos téma.

„... megcsináltuk 81-be a Kékvér, kutyabőr-t. Akkor már mentek így ilyen családfakutatások, itt is volt valaki a Rádióban, az archívumban egy fiú, és akkor az Imre mászkált a mostani Erzsébet téren, ahol egy buszmegálló volt, és ahol a hangosbemondó öt nyelven mondta, hogy Bivalylökődre indul 7 óra 49-kor a nem tudom mi. (nevetve) Raccsolva! És akkor bemegy az Imre, és aszondja, hogy maga kicsoda? Hát ő egy Festetics gróf vagy mittudomén kicsoda. És elkezdtek bogozni a szálakat, és földérintettük a Magyarországon élő arisztokratákat. Azokat a családokat, melyek nem vándoroltak ki se 45-ben, se 56-ban, hanem itthon maradtak. És amikor az Imre rákérdezett, hogy miért, „Meht mi magyahok vagyunk kéhem...” Itthon maradtak, és elkezdték őket basztatni, bocsánat, majd kiveszíték... Nem engedték őket középiskolába, egyetemre, kitelepítették őket, az Esterházy családot oda, ahova, olvastuk az első kötetet, a második kötetet. Mi az öreg Esterházyval is interjúztunk. Akkor még nem tudtuk, hogy milyen sorsa volt, szerencsétlennek, hanem elmondta, hogy hogyan él meg egy gróf a nem tudom én hány gyerekével, négy gyerekével. A parasztgyerekek közt nevelkedő gyerekeivel, aki az út porából is fölneveli a gyerekeit oda ahova, lásd Esterházy Péter, a Harmónia ...és a Javított kiadás.... És jött olyan, hogy az alanyaink elkezdtek minket vádolni, kérdőre vonni, hogy „maguk milyen alapon szólítanak

most meg bennünket? Eddig nem voltak kíváncsiak, hogy mit élünk át, hogy eddig milyen sorsot szántak nekünk”. Akkor volt a csodálát. Kékvér, kutyabőr, ez volt a címe a műsornak, két részletben csináltuk meg. Az Orczy, aki azt mondja, hogy a házunk Felsőtárkányban, aszongya, „kezd lepusztulni a ház, soha nem akarok lakni benne, de kár érte, mert Rákóczi kurucai is ott szálltak...”. És akkor mér nem ment el? Ő mondta, hogy „Magyahok vagyunk, és kértem útlevelet, bementem, és közölték, nekünk nem jár. De egy hónap múlva megjött az útlevelem”. És akkor miért maradt? Ő kádárnak képezte ki magát. Leérettségizett, nyelvet tanult, tán Orczy Lőrinc, ki is ment Amerikába. Mondták, maradjtél, itt a házakhoz csinálnak ilyen bárpultokat, ezen meggazdagodhatnál, meg bordókészítőként is... Hazajött. Itt megcsinálták magukat, volt, akit tévész-parasztoknak minősítettek, csak mert tévedésből megmaradt egy kicsi földje, azt betagosították, és azt nem lehetett visszacsinálni, így tévészparaszt lett... és azután kapott valami kegydíjat a tévesztől. Akkor gróf Széchenyi Emília, aki a hotelek levelezését csinálta. Olyan piás volt, olyan tündéri volt, gróf Széchenyi Emília. És (nevetve) Imre kérdezte, mióta iszik, „Kilencéves kohom óta, kéhem. Jogom van hozzá, meht megkehesem hozzá a hávalót”. Óriási, gróf Széchenyi Emília, aki elmondta, hogy volt velük kiszúrva, és hogy figyelni mindenki, ha jönnek a Széchenyiek, azok jattolnak-e. Mert a név... Óriási...”

A műsor készítői számára 1971-ben a magyar társadalomban kitapinthatóan megjelent a létező társadalmi különbségek kérdése. A sajtóban azonban ez még nem tartozott a szabadon vitatható témák közé. Hol vagyunk még 1983-tól, amikor Kolosi Tamás Rétegződés-modell vizsgálata már egy nagyon árnyalt társadalmi modellt mutat be?

Székfü András a következőképpen írja le ezt a jelenséget. „A felpuhuló pártállami diktatúra idején mozgástér jött létre, ahol bizonyos tabuk tiszteltben tartása esetén viszonylag széles témakörben be lehetett a társadalmi konfliktusokat mutatni... Közvetlen közelről figyelhettem meg, hogy egyénenként is változó alapállásokból és stratégiákkal, hogyan készítettek végül is olyan műsorokat, melyek építették a kritikus társadalmi nyilvánosságot... a Magyar Rádióban a szakmai tradíciók ereje fenntartotta a pluralizmus igényét, még ha nem is tudta ezt minden esetben megvalósítani. Ahogy azonban lazulni kezdett a diktatúra szorítása, ez a bűvópatakként létező szakmai norma és etika felszínre tört és érvényesülni kezdett” (Székfü 2007:104-105).

„...Például a „Ki a szegény, ki a gazdag”-ban az működött, amikor a Sanyi kivetette azt, hogy a fehér Ferrari ott áll a ház előtt. Ugye? Vagy amikor kivetette, a Szentgyörgyivel csináltunk műsort, és akkor megbeszélgettük, hogy milyen volt az, amikor bejöttek a ruszok, és akkor ők jöttek listával, hogy ki kicsoda. És, ő van itt egy Nobel-díjas professzor, és akkor az volt, hogy neki semmi baja nem volt a megszállókkal, rögtön kérdezték, hogy mik a kívánságai. Házi mozit is hoztak neki, hogy önéki az oroszokkal semmi baja nem volt. Erre föl azt mondja a Sanyi, hogy „ez nem oké”, hogy szovjetet kellett volna mondani. SANYI, hát akkor most mit csináljak én, ha aszonta, hogy oroszok? Ugye? Mer tudjuk, hogy mi újság volt a 16 köztársasággal, amikor még a Tyereskova is azt mondta, hogy „Vasa reszpublika”, a mienk, ugye? Amikor így köszöntött bennünket a Tyereskova, akkor a hallgatók közül többeket kirázott a hideg. A deklarált ideológia szerint mi független népi demokratikus ország voltunk. A Szovjetunióknak volt 16 tagköztársasága. Tyereskova nem politikus volt, csak úrhajós. Ezért követte el az ökörhíbat, mármint a retorikájában, mely szerint mi vagyunk a tizenhetedikek. Különben 40 évig így is volt, csak nem úgy kommunikáltuk. Mondom, most mit csináljak, vegyem ki azt, hogy oroszok? Hogy vegyem ki, és mit rakjak a helyibe? Egyáltalán... Ilyenek voltak szép számmal, de ezeket ki lehetett védeni. Meg amikor a Kádárról volt szó, a pártközpontban valaki lehallgatta és kérte a műsort. És akkor abszolúte nem volt igaza és akkor lehetett ordítani vele, hogy „Idehallgasson elvtárs, maga ne a fülén üljön, hanem a seggén!” És ezt bele lehetett üvölni a telefonba (nevetve)”.

Nehéz lenne pontosabb leírást adni arról a médiairányítási korszakról, amelyben „klasszikus cenzúra hivatal” nem működött... ugyanakkor „... ezzel megbízott hivatalnokok és szerkesztők folyamatosan nézték: nem jelent-e meg, nem akar-e valaki közzétenni olyasmit, ami ellentétes a hatalom érdekeivel, elgondolásaival... Önmagában a tájékoztatás nem volt elsőrendűen elismert feladat” (Sipos 2010:21). Az „érted haragszom, nem ellened” műsorkészítői attitűd azonban nagyon is hatékonyan alakította a nyilvánosság terét, amiben megjelentek a fontos társadalmi problémák. „A kritikussá váló magyar újságírók fontos szerepet játszottak a politikai rendszerváltásban. Feltárták a korábban tabunak minősülő ügyeket...” (Bajomi-Lázár 2005:24). Ez adalékot jelent, és alátámasztja Székfü András megállapítását, amely szerint „A társadalmi nyilvánosság szempontjából a Magyar

Rádió hetven évig korlátozott és irányított szférát jelentett – ugyanakkor rendkívül fontosat”.

Az igaz történeteket mesélni igyekvő újságírók szakmai erkölcsük szerint informálták a hallgatókat, ezekből a történetekből kirajzolódik a korszak társadalmi problématerképe.

A riporteri magatartást illetően fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra a tudástípusra, amelyről Gabriele Rosenthal *A történetmesélés gyógyító hatás* című tanulmányában így ír:

„Nagyon körültekintően kell a beszélgetést irányítanunk ahhoz, hogy egyrészt segítségünk interjúalanyunknak, hogy el tudja mesélni a traumatizáló élményeit, másrészt viszont visszatartsuk attól, hogy váratlanul túl mélyre merüljön a szenvedésébe, s a beszélgetés alatt vagy utána maguk alá temessék a traumatikus emlékek” (Rosenthal 2013:229). A Kovalik–Hegyi alkotói páros sok drámai emberi helyzetben tudta így irányítani a beszélgetést, miközben az aktorok mindannyian tisztában voltak vele, hogy a történetet a nyilvánosságnak szánják. A történetek egy része ilyen „gyógyító” beszélgetésekből született.

„...Hosszú rádiós múltamnak egyik tanulsága az, hogy a riporter – az igazi riporter – az egyúttal pszichológus is. Tehát, pillanat alatt beméri, hogy kivel áll szemben, előzetesen – mi nem úgy mentünk oda soha, hogy majd ott megtudjuk, hogy ugass testvér, majd megvágom –, hanem mi tudtuk a legtöbbet arról a témáról. Tehát körülbelül az alanyválasztás is úgy történt meg, hogy már ismertük. Na, most az Imre egy fantasztikus fickó volt, aki – ilyen volt még, bocsánat a Kovalik Károly is –, akik az első pillanatban a közszókat is meg tudták szólaltatni. Tehát azt hitték el, hogy én a te embered vagyok, én azért vagyok itt, hogy te elmondhasd magadat nekem. És ki nem vágyott arra, akinek problémája volt, és aki „nem mondhatta el senkinek, de el akarta mondani mindenkinek”. Ilyen volt a Hegyi Imre, a közszókat egy másodperc alatt megszólította...”

Eltűnő történetek

„...Úgy lett vége, hogy mondom a gyártásnak, hogy „Te, 7-től 10-ig kéne a 3-as”. Erre azt mondja „Nem kéne!”. Mondom hogyhogy? Aszondja „Nincs több műsorotok.” Ennyi... Elhoztunk Prix Italiát, Pulitzer-díjat, tolerancia díjakat hoztunk, amit akarsz, színház, a Pécsi színház megvette két darabunkat, kaptunk is előadásokként 150 forintot. Amit el tudsz képzelni... A vidéki folyóiratok rendszeren közölték a műsorokat. És, mi van? Semmi van!

Sok meló és kevés pénz. Nincs ambíció, nincs főnöki ambíció, holott kort dokumentálni minden köz-média kötelessége, mondja a BBC etikai kódexe. ...”

Az eddigi értelmezési keretből kilépve megjegyzem, hogy az európai közmédiában kitüntetett helye van a dokumentumműsoroknak, a BBC-ben több csatornán és majdnem egész nap találkozhatunk a műfajjal, de a román vagy cseh rádióban is létezik ez a program. Az a fajta dokumentumműsor, amelyről az eddigiekben szó volt, 2006-ban tűnt el a hazai közrádióból, bizonyos fajta narratívák léteznek, de a műfaj klasszikus formája hiányzik.

Dolgozatomban éppen amellettt érvelek, hogy egy közösség történetei milyen fontosak, a saját kultúra megőrzésén túlmenően is. A kollektív mesék nemcsak a történet elbeszélőjét gyógyíthatják, hanem a közösség számára is jelentős, hogyan formálódik a nyilvánosság tere, az állam és polgárai közötti tér, amelyben a társadalmi kommunikáció zajlik, és amelynek minősége meghatározza a közügyekben döntéseket hozó állampolgár tudását és közérzetét, attitűdjeit és értékeit. A média társadalmi felelőssége, ahogyan Bajomi-Lázár Péter mind Robert Hutchinst, mind Jürgen Habermast idézi és összefoglalja – nemcsak az, hogy megteremtse a szabad szólás fórumát, „hanem a politikai közösség hasznát is szolgálnia kell” (Bajomi-Lázár 2010:10).

„... rettenetesen nagy kár lenne, ha elvesznének. Az embereknek szükségük van arra, hogy magukra ismerjenek egy-egy sztoriban. Itt ez volt az egyik lényeg. Tehát, hogy te vergődsz, mint az állat, és azt hiszed, hogy a sors csak rád mérte ezt, és nem tudod, hogy hogy lehet ebből kijönni. És közben meghallgat egy ilyen műsort és aszondja, hogy hát akkor ez egy általános emberi sors. A másik, amikor fölháborító disznóságokra akadtunk, akkor mi elmentünk az oberhé legfőbb főnökéig is. Akkor mi odamentünk. Oszk nem volt mese, és mindenhol volt egy sajtós, meg köllött járnunk a számlátrát. És megjártuk. És ha elmehettünk a fórumra, akkor soha nem álltunk ott meg, hogy a jelenséget ábrázoljuk, ha lehetett még keresni megoldást azon a területen...”

Azt a műsorkészítői attitűdöt szerettem volna reprezentálni, ugyanazt, amelyet a Prix EU rádió dokumentumaiban ma megtalálunk és a magyar dokumentumműsor klasszikus műhelyét is jellemezte, az eltérő politikai és szakmai feltételek ellenére.

Így nyilatkozott Borenich Péter rádiós szerkesztő, aki szintén ebben a műfajban alkotott évtizede-

kig, amikor az 1982. májusi Rádió és televízió újság XXVII. évfolyamának 19-es számában, Sz.Sz. interjút közöl, Négyszemközt Borenich Péterrel címmel. Idézet az interjúból:

„...A dokumentumjáték drámai műfaj, feszültség kell, ami görgeti a cselekményt ... arra törekszem, hogy olyan egyedi esetet találjak, amely egyben általános kérdésekre is választ adhat...

Mégis, hol vannak a határok? Szívesen készítené dokumentumjátékot mondjuk kivégzésről, vagy szexuális aktusról?

A határokat általában mások húzzák meg. De természetesen magamnak is szabok határt. Egyébként, ha a halálraítélt beleegyezne, igen. A szexualitás? Egyszer egy dokumentarista találkozón a dánok azt javasolták, hogy készítsünk műsort a nemi élet hangjairól. Mindenkit nagyon érdekelt az ötlet, de senki nem vállalkozott rá. Mi sem.

...Mi a személyes indítéka, mi űzi, mi hajtja?

Érdekel, hogy a különböző helyzetekben ki mit csinál. Mondok egy példát. Ha az utcán vernek valakit, azonnal odamegyek. Nem tudom csak úgy nézni, ha valakivel igazságtalanság történik, mint ahogy az velem is oly sokszor előfordult. Munkám során saját feszültségeimre is keresem a választ”.

A műfaj hazai eltűnése a rendszerváltás utáni közmédiát átalakulási folyamataival köthető össze, erről külön kutatás nélkül csak sekélyes megállapításokat tehetnénk. Az azonban leszögezhető, hogy mind a jelen társadalmi nyilvánosságából, mind az utókor számára nagyon hiányoznak a **mi történeteink**. A tükröképünk – hangokból.

Absztrakt

A történetmesélés, a „story telling” sajátos műfaja a rádiódokumentum-műsor, amely tényeken alapul, személyes tanúvallomások, vagyis narratívák sorrendjére épül, dramaturgiailag szerkesztett formában. Az egész narratíva végül egy szerkesztett alkotás, sokszor időben, kronologikusan követve egy személyes sorsot vagy társadalmi eseményt. A narratíva szerkesztője a szereplő szavaihoz archív dokumentumokat rendelhet, így hitelesítve, megerősítve vagy szembeállítva az elbeszélőt és irányítva a hallga-

tót, befolyásolva kognitív folyamatát. A szerkesztő a hallgatót érzelmileg is vezeti a történetben, amikor különféle akusztikus elemekkel gyakorol hatást, a történet erejét mélyítve, megerősítve, felnagyítva vagy éppen ellenkezőleg, ironikussá téve a hallottakat. Tehát a szerkesztő a történetmesélő, végül az ő perspektívájából látjuk az elmondottakat. Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolájában folyó kutatás ennek a műfajnak az európai gyakorlatából végzett mintáján folyik, 3 év anyagát elemezve. Az interjú – ennek a kutatásnak részeként – a hazai rádiós dokumentum műhely születésének történetén keresztül mutatja meg a korlátozott nyilvánosság keretei között is igaz történetet mesélni kívánó alkotói perspektívát, amelyben az attitűd párhuzamos a mai narratívák szerkesztőinek attitűdjével.

Our stories – abstract

Story telling is a special type of radio documentary, which is based on facts, built on sequences of personal testimonies, i.e., narratives, in a dramaturgically edited form. In fact the whole narrative is an edited work, often following a personal destiny or a social function in chronological form. The editor of this narrative assigns documents to the words of the persons in the documentary, so authenticating or contrasting the narrator and directing the listener, influencing the cognitive process. The editor guides the listener's emotions during the story with acoustical sound scenes, and deepens the power of the story, strengthens, magnify or even in the contrary makes ironic the spoken words. Thus the editor is the story teller, and we are seeing the report from his viewpoint.

The Social Doctorate of ELTE TáTK has an ongoing research project, which examines this type of documentary, based on samples from the last three years of the European practice of this programme type. The interview – part of this research – is the story of the birth of the documentary team, and shows how the perspective of the two creative minds could have overcome the limited publicity of their time and how this collates to the attitude of the present days' editors.

Felhasznált irodalom

- Bajomi-Lázár Péter 2005 *Magyar médiatörténet, a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bajomi-Lázár Péter 2010 *Média és politika*. Antenna könyvek sorozat. PrintXBudavár Zrt., Budapest.
- Hegedűs István 2001 „2001 Tavasz”. *Médiakutató*. (Letöltés 2014. október 24.) http://mediakutato.hu/cikk/2001_01_tavasz/04_sajto_es_iranyitas).

- Rosenthal, Gabriele 2013 *A történetmesélés gyógyító hatása. Szavak, képek, jelentés*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Sipos Balázs 2010 *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szekfű András 2007 *Kommunikáció, nyilvánosság, esélyegyenlőség Magyarországon*. Gondolat Kiadó – MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.

